

Immateriell kultur på vandring

Grunnkurs i folkloristikk på 30 minutter

Av Liv Bjørnhaug Johansen

Innlegg på Mangfoldige minners metodeseminar 6.september 2008

Jeg skal begynne med å fortelle litt om bakgrunnen for den folkloristiske delen av mangfoldige minner.

Norsk folkeminnelag er en frivillig organisasjon som siden 1920 har utgitt folkloristiske eller kulturhistoriske bøker. Tradisjonelt har utgivelsene vært rene samlinger av tradisjonelle muntlige folkeminner, som eventyr, sagn, viser og fortellinger om eldre trosforestillinger og skikker fra norske bygder.

Folkeminner har vært brukt nasjonsbyggende i mange land, og i veldig stor grad i Norge. I siste halvdel av attenhundretallet foregikk det en systematisk innsamling av folklore som skulle legitimere den nye nasjonen og skape en samlet norsk identitet. Da var det gjerne sånn at man lette etter den ”norskeste” av eventyr- og balladevariantene. Det vil gjerne si dem med tydeligst referanser til norsk middelalder – altså tiden før den danske kulturpåvirkningen. Folkloristikken var da et ledd i den norske nasjonsbyggingen – et redskap for å finne tilbake til den ”opprinnelige norske folkesjela”. Et paradoks for dette faget, som kan virke litt pussig i etterkant er at over hele verden satt folklorister med ganske like tekster: eventyr som handler om det samme, strukturerte på samme måter, ballader og sanger som nærmeste bare var oversettelser av hverandre og studerte dette som typiske eksempler på deres nasjonale særtrekk, til tross for at det mest påfallende ved denne typen fortellerstoff er hvor like de er på tvers av landegrenser og verdenshav. Det kan være mindre forskjell på et askepotteeventyr fra Ukraina og Kina enn et fra Risør og er fra Grimstad.

Faget har blitt mer kritisk til denne underliggende norskhetsjakten etter hvert, men Norsk Folkeminnelag heter fortsatt Norsk Folkeminnelag, og samlingene våre inneholdt fint lite annet enn det som tradisjonelt har blitt sett på som passende folkloristisk materiale: nemlig gamle fortellinger samlet inn i rurale strøk av skikkelig, gamle norske folk. Men Norges befolkning er mer sammensatt enn den var i 1860- (den var nok også mer sammensatt da en folkloristene likte å innrømme), og Mangfoldsåret 2008 ga oss en åpning til å realisere dette prosjektet og tette et hull i samlingen våre som ble tydeligere og tydeligere for oss: Nemlig migranters folklore i Norge. Eller mangfoldet av fortellinger som finnes i Norge. Dette var bakgrunnen for denne folkloristiske delen av Mangfoldige minner.

Men hva er folkloristikk? Et spørsmål som i mange år hjemsøkte folkloristikken var dette:

Hva er folklore?

Nå har de løst det enkelt på universitetet i Oslo ved å slå faget sammen med etnologi og kalle det kulturhistorie, så slipper de å bekjymre seg mer over det. Men dette prosjektet er noe så sjelden som et ekte folkloristisk innsamlingsprosjekt. Derfor må vi stille oss spørsmålet: hva er folklore?

Den amerikanske folkloristen Alan Dundes har i mangel av en definisjon laget en liste for å forsøke å sirkle inn begrepet. På den lista finner vi :

Myter, sagn, eventyr, vitser, ordtak, regler, sanger, besvergelses, velsignelser, forbannelser, eder,

fornærmelser, spott, tounge-twisters, hilsnings- og avskjedsformularer, folkedrakter, folkedans, folkemedisin, folkemusikk, folkesanger, folkelige språktrekk (som slang), metaforer, navn, muntlige epos, minnebok-dikt, latrinalia, limericker, hoppetau-vers, knesanger, ellinger, barnerim, spill, fakter, symboler, bønner, practical jokes, matoppskrifter, gateselgeres rop, lokker og lyder man bruker til dyr, huskereglar, tradisjonelle kommentarer til kroppsllyder, skikker og feiringer.

Her finner vi et ganske stort spekter av fenomener. Noen er skriftlige, noen muntlige, noen er ting vi gjør. Det er korte og lange tekster, faste strukturer eller friere form. Men hva har disse tingene felles? Jo, de er det vi kaller tradert.

Å tradere er altså verbformen av tradisjon. Å overføre noe. Vanligvis brukes tre ledd som kriterium på å kunne kalle noe tradisjon. Altså: Jeg tenker en morsom tanke eller ser noe interessant på vei til jobb. Jeg forteller den til Ida, hun forteller den til Ola i lunsjen. Når Ola forteller det til sin kone over middagsbordet er det blitt tradisjon. Hva har skjedd på veien som gjør det til folklore?

For det første: Verken Ida eller Ola hadde fortalt den videre om ikke den hadde gitt mening for dem og berørt dem på noen måte. Vi kan dermed si at den har verdier eller en moral, kanskje som er gyldig for alle som har tradert den.

Videre kan vi anta at de renser historien for mine personlige detaljer. For eksempel ville formuleringer som ”faren til Anton som går i barnehagen til Sverre” blir byttet ut med faste fraser som ”En bekjent” eller ”en venn av en venn”. Lokale detaljer som ved trappa ned til parkeringsplassen tas vekk. Den løsrives litt fra tid og sted.

For det tredje vil strukturen i fortellingen vil bli klarere og mer poengtert og ofte mer standardisert. Selv historier som bare er tradert noen ledd, som vårt eksempel tar fort samme genretrekk som vi finner i 200 år gamle sagn.

Vi kan si at fortellingen blir mer allmenn – mer tilpasset et bredt publikum. Og at den forteller noe om ikke bare meg, men også om Ida og Ola og egentlig også om Olas kone, fordi han har tilpasset den for hennes ører.

Jeg forteller noe til deg, men om det ikke betyr noe for meg, så stopper det der. Jeg forteller bare videre det jeg kan forstå og det som kan relatere meg til. Dermed kan vi anta at stoff som er tradert har en betydning for flere mennesker enn den som forteller det. Det sier noe om alle de andre som han har fortalt det før han, og det finpusses og slipes ned av de som hører på. Tradert materiale kan sies å være representativt for et kollektiv.

Folklore kan være veldig kulturspesifikt: Vitser er for eksempel veldig kulturspesifikke. En vits forutsetter ikke bare god kjennskap til kulturelle koder, men også et delt verdensbilde.

Vi har samlet inn en del vitser. Noen av dem forstår jeg og kan le av som denne:

To menn, John og Mike sitter på et fly bak en pakistansk mann. De bestemmer seg for å irritere pakistaneren og tar opp denne samtalen:

John sier til Mike: ”Så hvor skal du... til India?”

Mike sier ”Å nei, jeg har hørt at det er så mange muslimer der”

John sier: ”Skal du til Iran?”

Mike sier: Nei, det er det enda flere muslimer”

(Pakistnerene vrir seg i setet)

John: Skal du til Indonesia?

Mike: Æsj, nei, aldri verden, det stedet oversvømmes av muslimer.

(Nå begynner pakistanere virkelig å bli sint)

John. Så da skal du vel til Pakistan, da?

Mike: Absolutt IKKE! Det stedet er INFISERT av muslimer!!!

Men nå snur pakistaneren seg i frustrasjon og sier:

HVORFOR DRAR DERE IKKE BEGGE TIL HELVETE. DER ER DET GARANTERT INGEN MUSLIMER

(Min oversettelse)

Denne vitsen rommer mer en et poeng: den rommer en helt verdensbilde. Den er bare morsom hvis du vet litt om kristendommen og islam, og motsetningen mellom vesten og den islamske verden etter 11. september. I tillegg tvinger den deg til å ta side. For å ta poenget, og synes at den er morsom må du akseptere eller i hvert fall innta muslimens perspektiv. Sånn sett kan man si at den vits som denne, når den fortelles til andre enn de den er ment for (som her er pakistanere) er brobyggende fordi tvinger deg til å innta noen andres synspunkt. Men, som sagt å forstå vitsen forutsetter til en viss grad at man kjenner situasjonen og forstår poengene – men det forutsetter også en velvilje. For å forstå en vits må man åpne seg fortellerens verdensbilde.

Her er en vits jeg skjønner litt mindre av.

[...] Den er om noen sigøynere som er på markedet hvor de selger alt, som poteter, kiwi og pærer. En sigøyner peker på en kiwi og sier ”se der, jeg trodde det var en potet, men nå ser jeg at det er pære”.

Det vil si, jeg ser jo poenget, men jeg deler ikke den ungarske forestillingen og stereotyper om sigøynere. Dermed står den for seg selv, uten at jeg kan sette den inn i noen støtte sammenheng.

Men mye folkløse har et langt mer tverrkulturelt preg. Mange eventyrtyper har utbredelse over hele verden. Alle som har vokst opp med Asbjørnsen og Moe får seg en overraskelse når akkurat de samme fortellingene dukker opp i 1001 natt. Eventyrene er folkløstikkens store mysterium. På femtallet satt en masse folkløser og nitidig prikket inn ulike eventyrvarianters forekomst med knappenåler på verdenskart. En del mener at de klassiske eventyrene alle stammer fra India og har vandret derfra, andre mener igjen at eventyrenes struktur og moral er uttrykk for allmennmenneskelige kognitive strukturer og universelle moraler og verdier.

Ida intervjuet den religiøse lederen i Hindutempelet på Ammerud og fikk dette eventyret fra Sri Lanka av ham:

Kråka bodde i landsbyen. Reven bodde der også. En gammel dame i landsbyen lagde smultringer. Kråka stjal en smultring fra den gamle damen, og satte seg høyt oppe i et tre for å spise den.

Reven spurte kråka. "Kan du ikke synge en sang for meg?" Kråka tok smultringen og holdt den med foten sin i stedet, og så sang den.

Da ble reven skuffet! Han hadde håpet at når kråka åpnet nebbet så skulle smultringen falle ned til ham.

Da Ida senere besøkte Rasoul fra Afghanistan og fortalte om eventyret hun hadde fått forteller Rasoul at han også kan et eventyr om Kråka og Reven. Og han forteller dette:

Eventyr fra Afghanistan

Reven kom en gang og så kråka i et tre. Den sa: Kom ned! Men kråka sa nei. Reven er ikke en som går rett, han går svingete veier - som politikerne. Så etter en stund sa kråka OK, og kom ned. Da angrep reven kråka med en gang!

Men kråka var lur. Han sa: du må takke gud før du spiser, du må takke for at du fikk meg! Og det gjorde reven. Han åpnet munnen og sa TAKK! - og der forsvant kråka!

Dette pirret min folkløstiske nysgjerrighet. Jeg lette litt og fant nøyaktige samme historie hos

Asbjørnsen og Moe, men med en hane i kråkas rolle. Likheter er helt påfallende. – det er de samme karakterene, de samme motivene i Norge, Afghanistan og Sri Lanka. Når man ser eventyrene i en internasjonal framfor en nasjonal sammenheng blir vi minnet om to ting: A) Kulturmøter er ikke noe nytt og B) vi er ikke så forskjellige som vi kanskje tror.

Muntlig tradert fortellerstoff rommer altså kulturspesifikke verdensbilder som kan gi oss innganger til å forstå andre kulturer. Muntlig tradisjon forteller noe om en hel gruppes verdier og moral. Sannhetsgehalten i stoffet kan være så som så, men dette materialet har likevel en stor verdi som historisk kilde. Den forteller noe om hvordan folk selv har opplevd situasjoner. Historien om kriger, konflikter og migrasjon skives ofte utenfra, men muntlig tradisjon kan gi oss noen innenfrablikk. Dette er en historie som har vandret i Somaliske flyktingleire.

Det var en familie på syv personer, far og mor og fem barn. Og de bodde i Mogadishu. Så da borgerkrigen begynte flyktet alle familiene til Ksimayo, som ligger i sør- Somalia, nesten 500 kilometer unna hovedstaden.. Alle mennesker flyktet. Noen hadde biler, noen løp til fots. Familien vi snakker om hadde ikke bil, og flyktet. Heldigvis fant de en lastebil som de måtte betale 10 000 somaliske shilling for. Men det var heldig, for fienden kom til byen og det ble et stort angrep mellom to klaner. Faren til familien vi snakker om, og den eldste sønnen, døde. Resten av familien flyktet med lastebil. Moren til barna hadde ett barn som var ett år gammelt. Det var ingen veier hvor de kunne flykte, ingen gater, bare skog. Det var masse løver, hyener og slanger i skogen. Bilen kjørte gjennom skogen. Lastebilen hadde hundre stykker i bilen. Det var vanskelig å puste. To av barna til familien døde på grunn av at det ene falt ned fra bilen, og det andre mistet pusten. Endelig kom alle flyktingene til en liten by som lå på grensen mellom Somalia og Kenya. Mesteparten av familien kom ikke til grensen, på grunn av at bilen punkterte. De fleste menneskene i bilen gikk til fots til grensen. Resten av familien var nå mor og to barn. De spiste bare løv fra trærne. Etter to dager døde ett av barna på grunn av malaria. Moren i familien ble bitt av slange. Det betyr at bare ett barn overlevde. Heldigvis kom to menn som flyktet fra Ksimayo, de så barnet som sto oppe i treet. Under treet var en hyene som spiste moren hans. Den ene mannen skjøt hyenen og bar barnet til grensen.

Dette er en historie som har vandret i Somaliske flyktingleire og blitt med flyktingene hit. Hva forteller den om? Det kan godt være at den er sann, delvis eller helt, men den har ikke blitt fortalt om og om igjen fordi den er sann, den har vandret fordi folk har følt at den har hatt en viktig buskap. Den forteller noe om hvordan krigen ikke bare tar liv i form av soldaters kuler og granater, men også blottlegger mennesket for alle de andre farene i omgivelsene. Historiens verdi som kilde er som formidler av folks opplevelse av krig og flukt.

Mennesker forteller og bearbeider hele tiden sin verden. Å få innvandreres fortellinger fram er jeg overbevist om at vil føre til bedre forståelse mellom folk, fordi det gir minoriteters egne stemmer en verdi. I en fortelling finnes ofte et helt verdensbilde eller forståelseshorisont – hvis vi kan ta oss tid til å lytte til disse kan vi ikke bli ant enn klokere. Ved å samle inn og publisere skaper vi muligheter både til å bli hørt og til å høre.

Norske politikere snakker ofte om integrasjon og hvor viktig det er at minoriteter beholder kulturen sin. Men samtidig lyttes det veldig lite og det gjøres ikke store forsøk på å forstå minoriteters verdensanskuelse. I sum framstår budskapet om integrasjon ofte som: ” Kle dere gjerne litt fargerikt og spis den pussige maten deres, men dere skal tenke som oss”. Muntlig tradisjon tilhører den delen av kulturen nordmenn har lett for å se som verdifull og spennende, men den er samtidig mer meningsbærende enn matoppskrifter og klestradisjoner. Dermed er kanskje noe så gammeldags som et folkloristisk innsamlingsprosjekt et veldig godt utgangspunkt for å øke den interkulturelle forståelsen i dette landet.

Takk

